

## SÖZLÜ TARİH ATÖLYESİ

**DOÇ. DR. LEYLA NEYZİ**

Sözlü Tarih Atölyesi'ne olan ilgi bizi çok şaşırttı, çok heyecanlandırdı. Yağmurlu bir cumartesi günü bir kısmınız çok uzaklardan buraya geldiniz; bunun için size çok teşekkür ederiz. Bu etkinliği kurgulamaya başladığımızda, "Belki İstanbul'dan 20-30 kişi gelir; bir masa etrafında konuşur tartışırız, bir şeyler hayal ederiz" diye düşünüyordum. Daha sonra hiç beklemediğimiz yoğunlukta bir e-mail yağmuruna tutulduk ve gerçekten detaylı bir organizasyon gerekti.

Bu bir başlangıç; hep birlikte birtakım şeyleri tasarlayacağız, hayal edeceğiz, konuşacağız. Türkiye'de sözlü tarih çok yeni; kurumsallaşmış da değil. Bugün ve yarın bunun nedenlerini konuşacağız. Ama hal böyle olmasına rağmen bu kadar çok kişinin etkinliğimize ilgi göstermesi bir yanıla Türkiye'nin başka alanlarda olduğu gibi bu alanda da değişmeye ve dönüşmeye başladığını gösterdi.

Öncelikle, bize kucak açtığı için Osmanlı Bankası Müzesi ve Araştırma Merkezi'ne, Osmanlı Bankası Müzesi Müdürü Sima Benaroya ve bilimsel direktörü Lorans Baruh'a, AB Halkla İlişkiler Genel Müdürü Sibel Asna'ya teşekkür ediyoruz. Bu isimler burası için ve bizim için çok önemli. Bir de kendi ekibimiz var. Bu iş bu kadar büyüyünce ben ister istemez kültürel çalışmalar alanındaki öğrencilerime, asistanlarıma bel bağladım. Özgül Akıncı, Eda Çakmakçı, Haydar Darıcı, Sibel Maksudyan bugün ve yarın burada bizlerin önünde ter dökcek. Onlar olmasa zaten hiçbir şey olamazdı; onlara da teşekkür ederim.

Şu anda Türkiye'de sözlü tarih konusuyla ağırlıklı olarak kadınlar ilgileniyor: Burada 205 katılımcının %70'i kadın. Toplumsal cinsiyet ile sözlü tarih arasındaki ilişki bence bugün düşünmemiz gereken konulardan biri. Neden çoğunlukla kadınlar sözlü tarihle ilgileniyor? Aslında akademik alanda da durum aynı. Sizden Türkiye'de sözlü tarih yapan bir erkek akademisyen ismi söylemenizi istesem biraz zorlanırsınız. Toplumumuzda sözlü tarihle ilgilenen kadınlarla akademide sözlü tarih yapanlar arasında kesin bir çakışma olması da enteresan; bunun avantajları ve dezavantajları var. Sonuçta akademide ve akademi dışında erkekleri bu alandan dışlamıyoruz; onları kucaklıyor ve diyoruz ki "Bize güç verin, birlikte kurumsallaşalım."

Bu çalışma grubu hakkında diğerk bir enteresan konu var. Nihayetinde burada bir eğitim söz konusu. Türkiye’de eğitim dendiğinde genelde gençler ve üniversite eğitimi akla gelir. Oysa burada öyle olmadı. İstatistiklere göre katılımcıların %63’ü yetişkin, 40’lı yaş grubu. Sözlü tarihle ilgilenen kişiler kendi eğitimleri sırasında bu alanla içli dışlı olmamış. Öyleyse erişkin toplum Türkiye’de geçmişle yeni bir ilişki kuruyor ve bunun eğitimini almak istiyor. Tabii ki öğrenciler var aramızda, ama çoğunluğun öğrenci olmaması eğitim anlayışımızın da belki değiştiğini ortaya koyuyor ve eğitim sisteminin kritiğini yapıyor; “Biz bunu daha evvel niye düşünmedik, niye okumadık?” sorusu gündeme geliyor.

İstanbul dışından katılımcıların var olması da bizi çok mutlu etti. Programı tasarlarken bu olasılık aklımıza gelmemişti. Ankara, Eskişehir, Mersin, Kocaeli, Kars, Muğla, Balıkesir, Antalya, Aydın, İsviçre ve Almanya’dan toplam 24 katılımcımız var. Bir Türkiye panoramasından söz ediyoruz: Demek ki, sözlü tarih büyük kente ait değil; yakın tarihe ve geçmişimize yönelik çok daha geniş bir ilgidir bahsediyoruz.

Katılımcılarımızın çoğu sözlü tarih eğitimi almamış; çünkü bu tür bir kanal mevcut değil. Sözlü tarihin bir programı, dersi yok, ama bu kimseyi durdurmamış. Katılımcılarımızın %63’ü bir sözlü tarih projesi önermiş; yani herkes şimdiden heyecanlanmış, bir şeyler yapıyor, yapmıyorsa bile hayal ediyor. Kısaca, eğitim almamak ile proje önermek arasında bir ters orantı görülüyor. Bu da gerçekten çok heyecan verici. Hakikaten müthiş projelerle karşılaştık: Doğu Karadeniz kadınlarının müziğinden Pomak kültürüne, Kürt tarihinden “Benim anneannem Makedonyalı”ya kadar çok geniş bir panorama söz konusu. Aile tarihi, mahalle tarihi, Türkiye tarihi, Cumhuriyet tarihine ilişkin gerçekten çok enteresan ve sanıyorum tam da sözlü tarihle örtüşen projeler bunlar. Bu projeleri bugün ve yarın tartışmaya çalışacağız. Bugün ve yarın ayrıca birbirimizi daha iyi tanıma ve tartışma fırsatı bulacağız.

Hem sözlü tarihçi, hem kültürel çalışmalar alanında çalışan bir antropolog olarak eğitime farklı anlamlar yüklüyorum. Eğitim sadece bir kişinin anlatıp diğerlerinin öğrenmesi üzerine kurulmamalı, birlikte, daha demokratik koşullarda, etkileşim içinde gerçekleştirilmelidir. Üniversitede de, üniversite dışında da böyle olmalıdır. Burada, daha önce söylediğim gibi, biz başta küçük bir grup oluşturmak istedik, fakat sonradan çok büyük bir grup şekillenince hayır diyemedik ve böyle bir konferans oluştu. Nasıl bir program yapacağımızı düşündük, günü ikiye bölmeye karar verdik. Elbette önce gerekli bazı bilgileri aktarmaya çalışacağım, ama günün ikinci yarısında küçük gruplara ayrılarak etkileşim içerisinde ilerlememizin uygun

olacağını düşünüyorum. Meseleler ortaya atılsın, tartışmalar küçük gruplarda yapılsın, daha sonra tekrar bir araya gelelim. Hangi grupta olduğunuz çok önemli değil, bu noktada önemli olan etkileşim, birbirini tanıma, düşünceleri paylaşma, sorular ortaya atma. Büyük bir grupta bu tür bir iletişim kurmanın güç olacağı düşüncesiyle böyle bir program düşündük; umarım siz de uygun bulursunuz.

Burada verdiğimiz eğitimi ve tartıştığımız meseleleri bir “sözlü tarih kılavuzu” haline getirmeyi planlıyoruz. Göreceksiniz ki sözlü tarih bir ayrıntı işi; çok iyi organizasyon gerektiren bir iş ve Türkçe’de bu konuda bir kılavuz kitap yok. Bizim umudumuz burada sizlerden de bir şeyler öğrenerek, birlikte ihtiyaçları tespit ederek bir *Sözlü Tarih Nasıl Yapılır?* kitapçığı ortaya koymak. Size dağıttığım notların ve bugünkü çalışmamızın da bunun nüvesi olmasını diliyorum. Bu konuda sizden de geri bildirim gelmesi bizim için önem taşıyor.

Bugün daha çok sözlü tarihin tarihi ve *narrative* tarih üzerinde duracağız. Sonuç olarak biz de tarihçiyiz; sözlü tarihin de bir tarihi var. Bu tarihi öğrendikten sonra, sözlü tarihin bugün nasıl uygulandığını bazı örnekler üzerinden konuşacağız, yarın da kolları sıvayıp daha ayrıntılı bir şekilde bir projenin nasıl hayata geçirileceğini anlatacağız.

### **SÖZLÜ GELENEKVE SÖZLÜ TARİHLE İLİŞKİSİ**

İnsanoğlu yüzyıllardır söz üzerinden bilgi aktarımı yapıyordu. Yazı zaman içinde keşfedildi. Bugün yazıya o denli bağımlıyız ki, örneğin ben kapıdan çıkmadan bakkaldan alacaklarımı yazmazsam kesinlikle hatırlamıyorum. Oysa insanlar eskiden böyle değildi; hatta bazı toplumlarda halen sözün çok daha güçlü olduğunu görüyoruz, bizim toplumumuz da dahil. Doktora tezimi yazarken bir buçuk sene yürüklerle yaşadım. Birlikte yaşadığım kişiler okuma yazma bilmiyordu; hafızaları ve sözel aktarımları benimkinden kat kat güçlüydü. Ben onlara yetişmek için sürekli not tutarken onlar her şeyi hatırlıyordu.

19. yüzyılda farklı sosyal bilim alanları ortaya çıktığında sözlü gelenek ve sözel aktarımın çalışması folklor alanına dahil oldu. Profesyonel olarak sözlü geleneği çalışan alan folklor; bu açıdan sözlü tarih terimiyle sözlü gelenek arasında tabii ki bir fark var ve bunları farklı şekillerde tanımlamamız gerek; ama bu sözlü geleneği dışarıda tutmamızı gerektirmiyor. Ben buradayım, konuşuyorum, birlikte konuşuyoruz. Size bugün anlatacaklarımı e-mail aracılığıyla da iletebilirdim; ama burada bir bedensel etkileşim, bir performans, bir hissiyat,

bir duygu var; beş duyunun kullanıldığı farklı bir ilişki içindeyiz. Bu iletişim yazıdan farklıdır ve hâlâ geçerlidir. Söz bizim için çok önemli olmaya devam ediyor; fakat yazılı bir toplumda yaşıyoruz. Bunu *secondary orality* olarak adlandırıyoruz.

Tarih içinde sözden yazıya geçen toplumlar yazıyı da kullanmayı devam ettirdiği sürece yazı ile söz arasında kompleks bir ilişki doğdu. Buna bir de 21. yüzyılın dijital teknolojisini ve devrimini ekleyin... Bakıyoruz, üniversitedeki öğrenciler kitap okumayıp film izliyor, çünkü görsellik ve söz tekrar öne çıktı. Peki, o zaman bu nasıl bir sözellik; eski sözellikle ilişkisi nedir? Bu, düşünmemiz gereken önemli bir soru. İkincisi, sonuç olarak sözlü tarih de bir anlatı; yapılan görüşmede anlatılanlar içinde sözlü geleneğin izlerini her zaman buluyoruz. Örneğin anlatılan size bir şekilde duyduğunuz bir masalı hatırlatabiliyor. Folklorcüler sözlü geleneği çalışırken “İnsanlar nasıl hatırlıyor? Yazamıyorlarsa ne yapıyorlar?” sorusu üzerinden, sözle aktarılan bilginin içsel yapısını araştırıyor. Örneğin Homeros destanı... Bu içsel yapının kendi içinde belirli tekrarları, belirli yapı taşları var ve bu yapı taşları hatırlamayı kolaylaştırıyor. Bunun gibi, birisi bize bir şey anlattığı vakit sözlü gelenekten kalma bazı tekrarların, bazı yapıların tekrar ortaya çıktığını gözlemleriz. Bu açıdan sözlü gelenek direkt olarak sözlü tarihi etkiler.

Sözlü tarih cephesinden sözlü geleneğin başka bir önemli etkisi de performans dediğimiz yönüyle ilgilidir. Sözlü gelenek sözdür, sözün kotarımıdır, ama o sözün aynı zamanda bir zamansal ve mekânsal bağlamı vardır. Örneğin bir ritüel belli bir zamana ve belli bir yere aittir(?). Bu bize aynı şekilde bir sözlü tarih anlatısında söylenenlerin sadece dinlediğimiz cümlelerle sınırlı kalmayıp daha geniş bir alana referans verdiğini düşündürür. Hangi zaman ve mekânda söylenmiştir bunlar ve hangi başka zaman ve mekânlara referans vermektedir?

Sabancı Üniversitesi'nin mezuniyet törenlerinden birine Yaşar Kemal davet edilmişti. Elinde kâğıtlarla kürsüye çıktı ve ilk söylediği cümlelerden biri “Ben metin okuyamıyorum” oldu. Dünya çapında bir roman yazarından söz ediyoruz! Yaşar Kemal konuşan, destan söyleyen bir adamdı ve zaten ancak oralardan geldiği için bu kadar mükemmel bir yazar olmuştu. Sözü kendi bağlamında hissetmiş, bütün vücuduyla duymuş, özümsemiş, söylemiş ve daha fazla insanla paylaşmış. Sözle beraber kaleme de davranmış ve Yaşar Kemal olmuş. Bir üniversitede, kalemin güçlü olduğu bir ortamda tekrar “Hayır, ben söze döneceğim” demesi beni çok etkilemişti. Nitekim metni bir yana bıraktı ve kendi şiirsel diliyle bize -tabii ki- Çukurova'yı anlatmaya başladı. Çukurova'da traktör üstünde çalıştığı günleri ve o traktörde

geceleeri çalışırken Çukurova'nın doğasını nasıl hissettiğini öyle bir anlattı ki, biz de oralara gittik.

Bu açıdan sözlü gelenek çok önemli; geçmişte kalmış, bitmiş bir şey hiç değil. Bu arada dil konusu da önemli. Yaşar Kemal Türkçe yazıyor, ama aynı zamanda köken olarak Kürt ve Kürtçe, Türkiye'de yasaklanmış bir dil. Sözel geleneği, sözü düşünürken kamusal alanda yasaklanmış bir dilin nasıl aktarıldığını düşünmek de bizim için önemli olmalı. Türkiye'de birçok dil var. Bu birçok dil nasıl aktarıldı ya da aktarılamadı; birbirleriyle nasıl ilişkiler kurdular ve nerede, hangi bağlamlardaydı bu ilişkiler? Ev içinde, cemaatte, medyada, dışarıda hangi dil vardı? Türkiye bağlamında sözlü gelenek ve dil dediğimizde bu tip meseleleri de düşünmemiz gerek.

### **SÖZLÜ TARİHİN TANIMI**

Sözlü tarihi herkes kendine göre tanımlamış. Ben şöyle bir tanım yapacağım: Sözlü tarih geçmişle ilgili aktarılan söz ve anlatıcı özne ile diyalog içindeki sözlü tarihçi tarafından kaydedilen anılardan oluşur. Burada bize gereken anahtar kelimeler: geçmiş, söz, aktarım, anlatıcı, dinleyici, özne, diyalog, kayıt ve anı. Bütün bunların üzerinde tek tek durmamız gerekiyor; nk sözlü tarihin veya bir sözlü tarih görüşmesinin sosyal bilimlerde yapılan diğer görüşmelerden farkının ne olduğunu düşünmek durumundayız. Geçmişten bahsettiğimizi biliyoruz, ama sözlü tarih söz konusu olduğunda klasik tarihten farklı olarak hemen o geçmişin yanına bugünü koyuyoruz; nk burada iki kişi bugün, bu anda ve bugünün bağlamında birbiriyle konuşuyor. Bu, sözlü tarihi tarihten ayırt eden özelliğidir. "Tarih, ama..." diyor her zaman sözlü tarihçi; nk biz yakın tarihle ilgili olduğumuz kadar bugünle de ilgiliyiz. Sürekli ikisinin arasında gidip geliyoruz ve bizim bütün dinamiğimiz, en komplike teorilerimizin döndüğü yer işte bu geçmişle bugün arasında. Zaten sözlü tarihin "bellek çalışmaları" diye daha geniş ve daha teorik bir alana dönüşmesinin nedenlerinden biri, geçmişle bugün arasındaki karmaşık ilişkiyi zme çabasıdır.

### **Kayıt**

Anahtar kelimelerimizden biri de "kayıt". Söz uçar yazı kalır; burada ise umuyor, nk kayıt altına alınıyor. Kayıt dediğimiz anda hem sözlü gelenekten başka bir yere gidiyoruz, hem de tarihe benziyoruz ama tam tarih gibi değiliz, nk yazı yazmıyoruz, sesi donduruyoruz. Bu gerçekten çok önemli ve enteresan bir konu. Kayıt teknolojisi olmasaydı belki sözlü tarih bilimi olmayacaktı. Sözlü tarihin malzemesi ses; sesi kaydederek, tekrar

dinleyerek geçmişteki o anı tekrar yaşayarak sözlü tarihi yaratıyoruz. “Yaratıyoruz” kelimesi de sözlü tarihi tarihten ayırt eder. Tarihçi malzemesini bulur. İki yüz yıl evvel birisi ölmüş, mektupları çöpe atılmış, o mektuplar bir sahaf tarafından alınmış, tarihçinin de eline düşmüştür. Oysa sözlü tarihçi malzemesini “yaratır”. Enteresan konuşan birini bulur, peşine düşer, onu kandırıp konuşturur. Malzemesini bulur ve sonra o malzemeyi işler. Sözlü tarihçi aktif bir şekilde kendi arşivini yaratan kişidir.

### **Diyalog**

Yine bir tarihçi gidip arşivde belgeleri bulur, araştırır ve bunları yaparken tek başınadır. Sorularını sorar, kendi başına tozlu arşivlerde oturur. Sözlü tarihçi ise anlatıcı özneye diyalog içindedir. Bu ilişkinin sözlü tarih için ne kadar önemli olduğu zaman içinde anlaşıldı. İlk başlarda sözlü tarih sadece anlatıcının ne anlattığı üzerinden düşünülüyordu. “6-7 Eylül olaylarını yaşamış birini buldum, çok önemli bilgileri var; gidip dinleyeyim, kaydedeyim...” Bu bir tarihçi yaklaşımıdır. Peki, sen kimsin? Sözlü tarih kendisine zaman içinde bunu sordu ve sorunun cevabını şöyle verdi: Sözlü tarihçi kaydedilen sesin ve ondan üretilen yazılı metinlerin oluşmasında önemlidir; yani sözlü tarihin ürünü bu ilişkinin ürünüdür. Bu açıdan sözlü tarihçinin kim olduğu, kimliği, soruları, dertleri birlikte çalıştığı kişi kadar önemlidir ve bu diyalog bu malzemeyi yaratır. Bu epeyce devrimci bir bakıştı; neden, hangi bağlamda bu düşüncelerin ortaya çıktığına biraz sonra değineceğim.

### **Bellek**

Tanımımızın sonunda da “anılar” kelimesini kullanıyoruz. Anılar yine bizi tarihten başka bir yere götürüyor; anı dediğimiz vakit bellekten bahsediyoruz. Bu da sözlü tarihin yapılması ve anlaşılması için hem bireysel, hem toplumsal belleğin nasıl çalıştığını anlamamızı gerektiriyor. Tarihçinin çalıştığı belge, belgenin olduğu zamanda yazılmıştır; halbuki bizim bahsettiğimiz anılar, geçmişle ilgili bir şeyden bahsediliyor olmakla birlikte bugün aktarılıyor. Öyleyse, hatırlama biçimlerinin bireysel olarak nasıl işlediği, bir bireyin nasıl hatırladığı ve ikincisi, bir toplumun nasıl hatırladığı, düşünmemiz gereken noktalar.

### **Tarih**

Tarihin kendine göre bir hikâyesi vardır ve yazılmıştır; sözlü tarih bu yazılı metinde eksik kalan boşlukları doldurma görevini üstlenir. Bunun dışında sözlü tarih aynı zamanda tarihin yazdığı, bahsettiği olayların farklı şekillerde yorumlanmasına, farklı şekillerde anlamlandırılmasına da yarar. İki ayrı tarihi görevden bahsediyoruz. Erken dönemlerde sözlü tarihe daha çok bir tarihçi gözüyle bakıldı; yani tarihteki boşlukları doldurmak, atlanmış olayları yakalamak, onların hikâyesini anlatmak üzerinden değerlendirildi bu çalışma. Bu nedenle de sözlü tarih özellikle yaşlılarla yapıldı. “Tanıklık” kelimesi kullanıldı ve dendi ki,

“Yakın tarihteki önemli olaylara tanıklık etmiş mümkün olduğunca yaşlı kişileri bulalım ve bu olayların anlatılarını alıp yazılı tarihin yanına bir paralel tarih daha kuralım.” Evet, bu sözlü tarihin bir bölümüdür; fakat sözlü tarih bundan da fazlasıdır.

### **Anlatı**

Sözlü tarihle ilgili tanımımızdan çıkan diğer önemli sözcük “anlatı”. Sözlü tarihçi bir görüşme yaptığında sorular soruyor ve karşısındaki kişi diyelim ki ona yaşam öyküsünü anlatıyor. Ortaya önce bir ses, sonra sesin kaydı, sonra o kaydın yazıya dökülmesi, yani transkripsiyondan oluşan bir metin çıkıyor. Bu metin aslında gerçek sözlü tarih değildir. Tarihçiler daha çok metne odaklandığı için erken sözlü tarihçiler metni sözlü tarih olarak görmüştür. Halbuki şimdi kabul ediyoruz ki metin sadece çalışmayı kolaylaştırıcı bir ögedir. Asıl sözlü tarih ürünü sestir; yani sese, sözlü tarihin yaratıldığı orijinal zaman ve mekân bağlamına geri dönmeliyiz, çünkü yazılı bir metin hiçbir zaman o iki kişinin ilişkisini ve orada yaşananı tam olarak yansıtamaz, her zaman kayıplar olur.

Sözlü tarihin metin haline getirilmesinden sonraki analiz sürecinde şunu görürüz: İnsanlar tıpkı sözlü gelenekte olduğu gibi hikâyeye anlatır, yani sözlü tarihin yapısı anlatıdır, hikâyedir (*narrative*). Bu açıdan, bir sözlü tarih görüşmesinin analizini yaptığımız vakit edebiyat kuramından, *narrative* çalışmalarından yararlanmalıyız. Hikâyeye kişiden kişiye, durumdan duruma değişir. Özgündür, ama aynı zamanda toplumun kendi kendine anlattığı başka hikâyelerden de etkilenmiştir; sözlü gelenekle de ilgilidir.

Sözlü tarih, yapısında hikâyeye, *narrative* anlatı bulundurduğundan hem içsel olarak, hem de dışarıya verdiği referanslar açısından bir *narrative* analizi çağırır, bellek gerektirir. Tabii bu ifadeyle aynı zamanda şunu söylemiş oluyorum: Sözlü tarih sadece tarihsel olaylarla ilgili bilgilerden oluşmuyordur. Evet, bilgiler vardır (X olayda ne olmuştur, kim ne görmüştür, kim ne yapmıştır, tarihe nasıl katkıda bulunmuşlardır?), ama şimdi bahsettiğim, *narrative* dediğim şey bizim çözümleme, yani anlamlandırma sürecini analiz etmemiz için gereklidir. Karşımızdakinin sadece ne anlattığıyla değil, nasıl ve neden anlattığıyla da ilgileniriz. Tabii ki teorinin ve analizin, analitik bir bakış açısının sözlü tarihe analiz sürecinde girmesi gerektiğini vurguluyorum.

### **Arşiv**

Sözlü tarihin ses kaydından ibaret olduğunu, yani ses kaydının onun merkezinde bulunduğunu söyledik. Şunu da unutmamalıyız. Sözlü tarihin sosyal bilimlerdeki başka

görüşmelerden diğerk bir farkı da gelecek kuşaklara aktarım için arşivlenme çabasıyla yapılıyor olmasıdır. Evet, sestir söz konusu olan, ama profesyonel bir iş olduğu için sözel gelenekten büyük bir farkı vardır. O ses kaydı bir arşiv ve kendi başına gelecek kuşaklara aktarılacak bir iş olarak düşünölmelidir. Bu yüzden de sözlü tarih çalışmaları en başından itibaren arşivlerle iç içe olmuştur. Dolayısıyla sözlü tarih yapmayı öğrenirken bu ses kaydının ve onunla bağlantılı olan metnin nasıl arşivleneceğı, kimin tarafından ve nasıl kullanılacağı meselesi de her zaman aklımızın bir köşesinde olmalı.

## **SÖZLÜ TARİHİN TARİH BİLİMİYLE İKİRCİKLİ İLİŞKİSİ**

### **Tarih Disiplini, Yazılı Belge ve Arşiv**

Sözlü tarihten bahsederken tarih biliminden bahsetmemek mümkün değil. Bir şekilde akrabadır bu ikisi, ama sözlü tarih bir yandan dış kapının mandalıdır. Bu nedenle de kendine başka mekânlar aramış, başka yerlere kapılanmıştır. Bunun hikâyesinden biraz bahsetmek istiyorum. Burada kadın-erkek meselesi, toplumsal cinsiyet de işin içine girer. 19. yüzyılda nasıl ki devlet adamları dünyayı bölüştü, aynı şekilde akademisyenler de bunu yaptı. Onlar da kendi disiplinlerinin tabelalarını astı kapılarına ve bir güç dengesi kurup daha güçlü disiplinler oluşturdular. Örneğın ekonomi çok güçlüydü, hâlâ da çok güçlü. Bu arada folklor sözlü geleneğı aldı; antropoloji “Batı’da yaşamak istemiyorum, Batı dışı ülkelere gidip biraz hava alayım” dedi; sosyoloji “Ben kendim çalışayım” dedi; tarih de “İnsanların söylediğı şeyler geçmiş için güvenilir mi acaba? Ben kendime nasıl çitle çevirebileceğım bir alan kurabilirim?” deyip arşiv diye bir şey yarattı. Aynı zamanda milli tarihler yazılıyor, kutsal ideolojiler geliyor, buna bağılı olarak ulus savaşları yaşıyordu ve bu devletlerin tarihlerini de birilerinin yazması gerekiyordu. Tarih biliminin de bu güç kapışmasının bir ürünü olarak oluştuğunu söyleyebiliriz.

19. yüzyılda Batı’da yavaş yavaş profesyonel arşivler oluştu. Örneğın British Museum’a gittiğınız vakit hayran kalacağınız düzende bir arşivle karşılaşrsınız; Amerika’da Library of Congress yine aynı şekildedir ve bunlar 19. yüzyılda düzenlenmeye başlanmıştır. “Biz kimiz, nerden geldik, kendimizi başkalarına nasıl sunacağız, bunun mücadelesini nasıl vereceğiz?” diyen bir bilim için en önemli şey arşivdi. Neydi bu? Geçmiş yazılı kaynaklarla ilgiliydi, yazılı kaynaklar üzerinden yazılmalıydı ve bu anda söz tarihten kapı dışarı edildi; çünkü aslında daha önceleri tarih birçok kaynağı kullandığı gibi sözü de kullanıyordu. Arşivin idealleştirilmesi ya da romantize edilmesi 19. yüzyıldan sonra gündeme geldi. Söz biraz



antropolojiye, biraz folklore gitti. Bu açıdan, sözlü tarih denen interdisipliner alan tarihle böyle bir çalkantılı ilişki yaşadı.

Tarih bilimi arşiv üzerinden kendini kurduğunda şunu söyledi: Geçmiş bilimsel bir şekilde çalışmak için, geçmişte yaşanmış bir olayın gerçekleştiği zamanda üretilmiş belgeleri kullanmak zorundasınız. Bu, tarihin en önemli “motto”suydu. Burada bugün hatırlananlar, bellek, bir anlamda tarihin malzemesi olarak reddedildi. “Geçmiş çalışacaksanız o dönemde üretilmiş malzemeyi çalışacaksınız; ancak o şekilde kendinizi o zaman yaşamış insanların yerine koyar, objektif ve gerçek bir tarih oluşturabilirsiniz” dedi. Tabii bu bahsettiğimiz, büyük “T” ile yazılan “Tarih”, devletlerin, devlet adamlarının veya bazı feministlerin dediği gibi Batılıların ya da erkeklerin tarihi olmuştu; yani günlük hayat, sıradan insanlar yoktu, büyük olaylar, devletler savaşları vardı...

### **Sözlü Tarihin Ortaya Çıkışı**

Böyle bir tarih disiplininin gelişmesi süreci içinde sözlü tarih gibi bir patlamanın nasıl oluştuğundan bahsetmek gerek. Burada üç önemli etken var. Birincisi, özellikle folklorcuların ve antropologların çalışmalarında teknolojinin dönüşümüyle sesin teyit altına alınabilmesi gündeme geldi. Bu bize çok doğal geliyor, ama biliyorsunuz, büyük atalarımızın dedelerimizin ses kayıtları yok; ses kayıt cihazlarının ne kadar yeni olduğunu unutuyoruz. Belki biliyorsunuz belki bilmiyorsunuz, klasik analog ses kayıt cihazları dijitaler çıkana kadar kullanıldı. Küçük teypler 1963 yılında kullanılmaya başladı. 19. yüzyıla kadar yoktu ses kaydı. Ardından çok hantal, çok pahalı makineler oluşturulmaya, denenmeye başladı. 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında antropologlar Amerikan yerlilerinin ritüellerini kaydetmeye başladı. Yani sözlü tarih değil ama sözlü tarihin öncüleri 20. yüzyılın başında oluşmaya başladı. Bu açıdan teknolojinin sözlü tarihin oluşabilmesi için çok önemli olduğunun altını çizmek gerek. Ulaşılabilir, pahalı olmayan, mobil, anlaticıları rahatsız etmeyen, hareket alanınızı kısıtlamayan ses kayıt teknolojisinin oluşması bu alanda önemli bir rol oynadı...

İkinci önemli etken aslında gene dolaylı olarak teknolojiyle ilgili. Klasik tarihte söz kabul edilmiyordu, yazılı kaynaklar önemliydi. 20. yüzyılın ortalarında teknolojinin gelişimi tarihçileri bu konuda düşündürmeye başladı. Örneğin telefonun icadıyla, tarihçilerin kullanacağı yazılı kaynaklarda azalma oldu. Aslında sözlü tarihin ortaya çıkmasında bu çok önemlidir. Örneğin devlet adamlarının birbirleriyle konuşmak, iletişim kurmak için kullanmış

olduğu mektuplar birdenbire azaldı, çünkü telefon kullanılıyordu. Telefon da tabii sese yönelikti, ama kaydı yoktu. Bu konu da enteresandır.

Klasik tarih, sözlü kaynakların tarihe kaynak olabileceğini teknolojinin dönüşümüyle 1940'larda kabul etmeye başladı. Aynı zamanda mobil teknolojiler geliyordu. İkinci Dünya Savaşı kayıt teknolojisinin gelişmesi açısından çok önemlidir. Savaşta Almanlar bu konuda çok çalıştı. Amerikalılar savaştan sonra Almanlardan bu teknolojiyi öğrenip geliştirdi ve kayıt cihazlarını yarattılar. Bu arada tarihçiler de kaynakların azaldığını gördükçe farklı yöntemler düşünmeye başladı.

Amerika'da sözlü tarihin doğuşu 1940'lara endekslenir. Columbia Üniversitesi'nde tarihçi Allan Nevins klasik bir tarihçiydi, devrimci bir yanı yoktu, sadece Amerikan başkanlarıyla ilgili çalışıyordu ve klasik bir tarih anlayışına sahipti; fakat üzerinde çalıştığı, çok yakın geçmişte başkan olan kişiler arkalarında çok az kaynak bırakmıştı, çünkü telefonla konuşuyorlardı. Allan Nevis kendi kendine "Başkanı tanıyanlarla konuşsam ne olur?" diye düşündü ve aslında sözlü tarihin ismi bu zaman verildi. Nevins, asistanlarıyla birlikte geçmiş Amerikan başkanını tanıyan önemli Amerikan elitleriyle görüşmeler yaptı. Bu görüşmelerin bir kısmında not tutuldu, bir kısmında hâlâ hantal ve kullanması zor olan bazı ses kayıt cihazları kullanıldı. Bütün bu olayın sonunda Columbia Üniversitesi'nde bir sözlü tarih merkezi kuruldu. Bugün dünyada en zengin sözlü tarih koleksiyonuna sahip merkezdir Columbia Üniversitesi; sürekli sözlü tarih eğitimi veren bir yerdir.

Enteresan bir şekilde, 1940'larda böylece klasik tarihin içinde klasik tarih yapma anlayışını değiştirmeden ona ek olarak sözlü tarih kullanıldı. "Biz kendi kaynaklarımızı zenginleştirmek için kişileri tanık olarak kullanalım, kişiler de tarihsel bir malzeme olsun, bu malzemeyi yazıya dökelim, arşivleyelim, kitaplarımızda kullanalım: İşte tarih" dendi. Sözlü tarih miydi bu? Bugünkü anlamıyla, değildi, ama sözlü tarih için bir ısınma hareketiydi. Aslında Allan Nevins nasıl bir kapıyı açtığını bilmeden şunu düşündü: İnsanlar ne olup ne bittiğini biliyor. Onun derdi olaylara ulaşmakta ve kaynakları yetersiz geliyordu. Bunu bizler de görüyoruz; hepimiz e-maillerimizi vs. saklıyor muyuz? Yazılı kaynaklar azalıyor; buna ek kaynaklar getirmek gerekli.

1940'larda tarihin içinde bireyleri tanık olarak kullanma hareketi başladı, fakat bu eğilim hiçbir zaman tarihin merkezine yerleşmedi, sadece bir ek olarak düşünülüyor. Tarih

bölümlerinde sözlü tarih dersleri verilmedi. Bunun için daha fazla zaman geçmesi gerekiyordu.

Sözlü tarihin bugün düşündüğümüz anlamda ortaya çıkması İkinci Dünya Savaşı'ndan daha sonraya dayanıyor. İkinci Dünya Savaşı'nda yaşananların etkisinin bir sonraki kuşaktaki izlerinden hareketle, 1960'larda ve 1970'lerde bugün düşündüğümüz anlamda sözlü tarihin ortaya çıkmasından bahsedebiliriz. Bu da aslında tekil bir olay değildi; Batı'da hem toplumun hem sosyal ve beşeri bilimlerin kendi içindeki çalkantıları, dönüşümü, kendini sorgulaması ve patlamasının bir yan etkisi olarak bugün sözlü tarih ve bellek çalışmaları adını verdiğimiz interdisipliner alan ortaya çıktı.

İkinci Dünya Savaşı, Batı'da çok büyük bir travma yarattı. Büyük bir şiddet yaşandı. Almanya'da holocaust denilen olay gündeme geldi ve savaştan sonra hem Avrupa'da hem Amerika'da demokratik bir mücadele yaşanmaya başladı. Toplum kendi kendini sorguluyor, sosyal hareketler geliyordu. Bütün bunlar tabii hem toplumu hem akademiye etkiledi. Bu süreç içinde klasik disiplinler kendi içlerinden de sorgulanmaya ve sallanmaya başladı.

Bütün bunların sonucunda, 1960'larda şimdiki tanımıyla "sözlü tarih" diyebileceğimiz interdisipliner alan oluştu. Örneğin Amerika'da veya İngiltere'de diyelim kadın tarihçiler "Neden kadınların tarihi yok?", solcular "Neden işçi sınıfının tarihi yok?" veya göçmenler "Neden bizim tarihimiz yok?" demeye başladı; yani artık tarihin kendisi, yapılaş biçimi içeriden sorgulanıyordu.